

بررسی تجربه بانکداری اسلامی در عربستان سعودی

مسعود کیماسی^۱، مژگان صالحی^۲، مریم مشهدی‌عبدل^۳

چکیده

رشد چشمگیر بانکداری اسلامی در دهه‌های اخیر، توجه بسیاری از پژوهشگران حوزه مالی را برانگیخته است. عربستان سعودی بیشترین سهم دارایی‌های منطبق بر شریعت را بعد از ایران به خود اختصاص داده است. مطالعه تجربه بانکداری اسلامی عربستان در پژوهش حاضر نشان داد که به رغم وجود نداشتن قوانین و چارچوب‌های مشخص برای بانکداری اسلامی در این کشور و مقاومت اولیه سازمان پولی عربستان (ساما) در برابر توسعه بانکداری اسلامی، نیاز به این نوع بانکداری از سوی مردم این کشور و ابتکار عمل بانک‌ها در عرضه محصولات منطبق بر شریعت با اتکا بر عقود همچون مراهبه، سهم این نوع بانکداری را به نیمی از کل سهم صنعت دوگانه بانکداری عربستان رسانده است. بی‌گمان نبود نظارت مرکزی توسط ساما و شکل‌گیری هیئت‌های شریعت خودتنظیم در مؤسسات اسلامی، به اختلاف آرا در زمینه تطابق محصولات با شریعت دامن زده و مانع گسترش فعالیت بانک‌های اسلامی سعودی به خصوص در خارج مرزهای عربستان شده است. با این وجود، حضور همزمان دو نظام بانکداری اسلامی و متعارف و رقابت میان آن‌ها به ویژه در ارائه خدمات منطبق بر شریعت جهت پوشش تقاضای رو به رشد آن، چشم‌انداز روشنی را برای بانکداری اسلامی این کشور ترسیم کرده است.

واژگان کلیدی: بانک، بانکداری اسلامی، عربستان سعودی

طبقه‌بندی JEL : K00, K22

^۱ دکترای مدیریت بازرگانی، عضو هیئت علمی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران و رئیس مرکز تحقیقات و

برنامه‌ریزی استراتژیک بانک ملت؛ keimasi@bankmellat.ir

^۲ کارشناس ارشد مدیریت صنعتی، کارشناس مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی استراتژیک بانک ملت؛

salehi8252@gmail.com

^۳ کارشناس ارشد مدیریت کارآفرینی؛ کارشناس مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی استراتژیک بانک ملت؛

mashhadi_parsian@hotmail.com

مقدمه

بانکداری اسلامی با بیش از ۳۰ سال قدمت، به‌عنوان بانکداری بدون بهره یا مشارکت در سود و زیان شناخته می‌شود که در واقع از اصول شریعت تبعیت می‌کند. شکل‌گیری بانکداری اسلامی به دهه ۵۰ میلادی باز می‌گردد و تاکنون پیشرفت‌های زیادی در زمینه تأمین مالی اسلامی و طراحی ابزارهای مالی موردنیاز صورت گرفته است. آمار مجله بنکر در سال ۲۰۱۴، نشان می‌دهد که ارزش دارایی‌های منطبق بر شریعت با رشد ۸/۹ درصدی از ۱۲۶۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۳ به ۱۳۹۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۴ افزایش یافته است. براساس این آمار، کشورهای شورای همکاری خلیج فارس^۱، بیش‌ترین دارایی‌های منطبق بر شریعت را تشکیل می‌دهند و عربستان سعودی با ۲۵۷/۰۵۴ میلیون دلار، بیشترین سهم دارایی‌های منطبق بر شریعت را بعد از ایران به خود اختصاص داده است [۱].

بانکداری اسلامی در کشور ما، با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، مطرح شد و سرانجام با تصویب قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲، به اجرا درآمد. به‌رغم تطابق قوانین بانکداری کشور با قوانین شرع مقدس اسلام، هنوز نظام بانکداری اسلامی به‌طور کامل در کشور پیاده نشده است و عقود متعدد بوده و از تناسب کافی برخوردار نیستند و به درآمد بانک‌ها اشکالات شرعی وارد است [۲]. از این‌رو به نظر می‌رسد مطالعه تجربیات سایر کشورها در اجرای بانکداری اسلامی، می‌تواند در جهت کمک به توسعه بانکداری اسلامی در بانک‌های کشور، کمک کند. با توجه به اینکه مطالعات و گزارش‌های بسیاری، عربستان سعودی را به عنوان یکی از بازارهای کلیدی و پیشرو در بانکداری اسلامی معرفی کرده‌اند [۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸].

بررسی تجربه این کشور و زمینه‌ها و دلایل رشد بانکداری اسلامی در آن مورد توجه قرار گرفت. همچنین بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش‌های زیادی در کشور جهت بررسی بانکداری اسلامی در عربستان صورت نگرفته است. از همین‌رو در ادامه

^۱ Gulf Cooperation Council (GCC): کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس شامل بحرین، کویت، عمان، قطر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی.

مروری بر تاریخچه بانکداری اسلامی، بررسی مختصر حکومت عربستان و تاریخچه صنعت بانکداری در این کشور صورت گرفته است. سپس با بررسی علل پیدایش و نحوه رشد بانکداری اسلامی در عربستان، چارچوب‌های قانونی و فقهی، ضعف و قوت‌ها، معرفی محصولات مورد استفاده و سطح آموزش و همچنین مقایسه عملکرد بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف در این کشور و دلایل رشد این نوع بانکداری در کشور عربستان مورد واکاوی قرار گرفته است. سرانجام مروری کلی بر تجربه بانکداری اسلامی در عربستان انجام پذیرفته و پیشنهادهای جهت توسعه بانکداری اسلامی در ایران، ارائه شده است.

۱- تاریخچه بانکداری اسلامی

در دهه ۵۰ تا ۶۰ میلادی، تئوری‌های اولیه پیرامون اقتصاد اسلامی آغاز شد و اولین الگوی بانکداری بدون ربا منطبق بر قرارداد مضاربه یا وکالت شکل گرفت. نخستین نهاد اعتباری اسلامی در سال ۱۹۶۳ میلادی به منظور گردآوری پس‌اندازهای کشاورزان تحت عنوان بانک پس‌انداز میت قمر تأسیس شد. نیاز به تأسیس نظام بانکداری اسلامی در دهه ۷۰ میلادی اوج گرفت و پیرو آن بانک توسعه اسلامی^۱ در سال ۱۹۷۵ به‌عنوان یک مؤسسه مالی بین‌المللی در جده عربستان آغاز به کار کرد.

دهه ۸۰ میلادی، آغاز رشد سریع صنعت تأمین مالی اسلامی بود. تأسیس مؤسسه آموزش و تحقیقات اسلامی^۲ توسط بانک توسعه اسلامی، یک تحول عمده در حوزه مفهوم و تئوری بانکداری اسلامی بود. بسیاری از کشورها از جمله بحرین و مالزی، بانکداری اسلامی را توسعه دادند. به علاوه بسیاری از کشورها از جمله پاکستان، ایران و سودان نظام بانکداری خود را به سیستم بدون بهره تبدیل کردند. بانکداری اسلامی در دهه ۹۰ با رشد ثابتی همراه بود و سازمان حسابداری و حسابرسی برای مؤسسات مالی اسلامی^۳ در بحرین جهت تنظیم قوانین موردنیاز مؤسسات اسلامی تأسیس شد [۹].

^۱ Islamic Development Bank (IDB)

^۲ Islamic Research and Training Institute (IRTI)

^۳ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution (AAOIFI)

۲- تفاوت بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف

پنج اصل، وجوه اصلی تمایز بین تأمین مالی مبتنی بر اسلام و تأمین مالی متعارف است که سه اصل آن شامل ممنوعیت ربا، ممنوعیت ریسک و عدم اطمینان و ممنوعیت تأمین مالی بخش‌های غیرقانونی (اسلحه، مواد مخدر و ...) است. همچنین دو اصل تسهیم سود و زیان و معامله براساس یک دارایی از وجوه تاثیرگذار تمایز بین این دو نوع بانکداری است.

۳- معرفی کشور عربستان سعودی

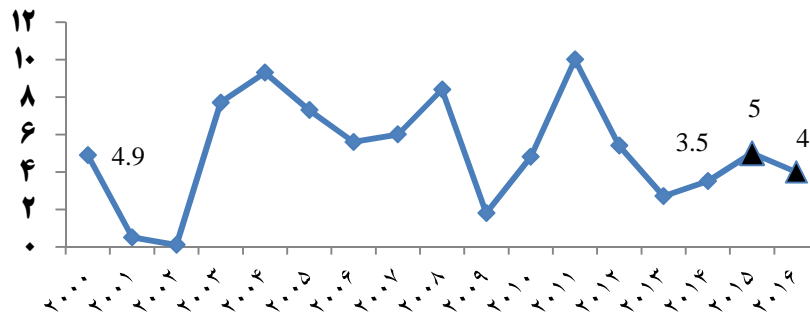
پادشاهی عربستان سعودی، بزرگ‌ترین کشور عربی در خاورمیانه است. این کشور به دلیل وجود خانه کعبه و به‌عنوان محل ظهور اسلام در طول قرن‌ها، مورد توجه بوده است. دین اصلی مردم این کشور، اسلام بوده و نظام عربستان سعودی یک نظام سلطنتی است که پادشاه، نقش رئیس دولت و نخست‌وزیر را به‌طور همزمان دارد. قوانین عربستان سعودی مبتنی بر شریعت بوده و درحالی‌که قرآن و سنت، منابع اولیه شریعت هستند، اجماع و عقل منطقی منابع ثانویه آن به شمار می‌روند. سه قوه قضائیه، مقننه و مجریه در این کشور زیر نظر پادشاه عربستان هستند. از نظر اقتصادی، پادشاهی عربستان کشوری ثروتمند در منابع طبیعی به‌ویژه نفت است. صادرات نفت، قسمت عمده اقتصاد عربستان سعودی را تشکیل می‌دهد. در سال‌های اخیر، بخش خصوصی در اقتصاد عربستان گسترش پیدا کرده، به‌ویژه این کشور درهای خود را به روی سرمایه‌گذاری خارجی باز کرده است. عربستان سعودی عضو نهادهای بین‌المللی از جمله سازمان همکاری‌های اسلامی^۱، شورای همکاری خلیج فارس و سازمان کشورهای صادرکننده نفت (اوپک^۲) است.

با توجه به سهم بالای نفت در تولید ناخالص داخلی کشور عربستان، اقتصاد این کشور به شدت نسبت به تکانه‌های قیمت نفت آسیب‌پذیر است [۱۰]. نمودار شماره ۱ [۱۱] به خوبی، میزان نوسان‌های رشد اقتصادی عربستان را از سال ۲۰۰۰ به بعد نشان می‌دهد.

^۱ Organization of Islamic cooperation (OIC)

^۲ Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)

نمودار شماره ۱: نوسان‌های رشد اقتصادی عربستان (درصد) از سال‌های ۲۰۰۰ و پیش‌بینی آن برای سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶

۴- تاریخچه بانکداری در عربستان سعودی

اولین بانک در عربستان سعودی در قرن بیستم و تحت عنوان شرکت تجاری هلندی در سال ۱۹۲۶ تأسیس شد. لیکن نظام بانکداری در عربستان با تأسیس سازمان پولی عربستان سعودی (ساما)^۱ در سال ۱۹۵۲ در نقش بانک مرکزی این کشور، شکل گرفت. عربستان سعودی تا اواخر دهه ۵۰ میلادی دارای واحد پول رسمی نبود و در سال ۱۹۶۰ واحد پول رسمی ریال توسط ساما معرفی شد. دهه ۷۰ برای عربستان با رشد گسترده در نظام بانکداری این کشور همراه بود. افزایش درآمدهای نفتی، بانک‌های زیادی را برای فعالیت در این کشور جذب کرد که بیش‌تر آن‌ها خارجی بودند. لیکن در دهه ۸۰ میلادی، رشد و افول زیاد قیمت نفت در اثر جنگ ایران و عراق، اثر منفی روی نظام بانکداری این کشور گذاشت و افت قیمت نفت، پوشش‌دهی وام‌ها را با مشکل روبه‌رو کرد. در این مقطع، ساما از بانک‌ها خواست که برای بهبود نظام بانکداری، به تقویت سرمایه خود توجه ویژه‌ای داشته باشند. به‌رغم نوسان‌های قیمت نفت در دهه ۹۰، نظام بانکداری عربستان سعودی بر این آشفتگی‌ها فائق آمد و نسبت‌های سودآوری بانک‌ها به رشد پایدار خود ادامه داد [۹]. هم‌اکنون عربستان سعودی دارای ۱۲ بانک سعودی و ۱۱ بانک غیرسعودی (خارجی) است [۱۲].

^۱ Saudi Arabian Monetary Agency (SAMA)

آموزش حرفه‌ای بانکداری در عربستان، با تأسیس "مؤسسه آموزش بانکداری"^۱ توسط ساما در سال ۱۹۶۵ جهت تقویت نیروی انسانی صنعت بانکداری آغاز شد [۱۳]. در سال ۱۹۸۹، این مؤسسه به "مؤسسه بانکداری"^۲ تغییر نام داد و اهدافی از جمله آموزش نیروی انسانی بخش مالی عربستان سعودی، طراحی و توسعه دوره‌های آموزشی حرفه‌ای بانکداری و ارائه خدمات تحقیقات کاربردی و اطلاعاتی را پیگیری می‌کرد. این مؤسسه در سال ۲۰۱۵ به مؤسسه تأمین مالی^۳ با مأموریت‌های جدید تغییر نام داد و در بیانیه مأموریت خود، مواردی از جمله تدوین استانداردهای شایستگی، اعطای گواهی حرفه‌ای و ارائه راهکار برای تقویت شایستگی نیروهای متخصص صنعت بانکداری عربستان را اعلام کرده است [۱۴].

۵- بانکداری اسلامی در عربستان سعودی

در سال ۱۹۷۵، سازمان همکاری‌های اسلامی، بانک توسعه اسلامی^۴ را به‌عنوان یک مؤسسه مالی بین‌المللی در جده عربستان تأسیس کرد که از آن به‌عنوان بزرگ‌ترین مشارکت عربستان سعودی در توسعه تأمین مالی اسلامی در سطح بین‌المللی یاد می‌کنند [۱۵]. توسعه بانکداری اسلامی در عربستان سعودی، با تردیدهایی از سوی ساما همراه بوده است. از آنجایی که هیچ‌گونه توجه ویژه‌ای به مسئله تطابق با شریعت در رویکرد قانونگذاری و نظارت این نهاد پولی در عربستان وجود نداشت، درخواست بانک الراجحی در سال ۱۹۸۳ جهت دریافت گواهی برای تبدیل شدن به اولین بانک اسلامی در عربستان سعودی از سوی ساما رد شد. پذیرفتن این درخواست به آن معنا بود که سایر بانک‌ها فعالیت خلاف شریعت دارند. لیکن سرانجام در سال ۱۹۸۸ و بعد از یک چانه‌زنی طولانی، این گواهی صادر شد به شرط آنکه الراجحی در نام خود از عنوان اسلامی استفاده نکند. در پی این اقدام، بانک الراجحی در سال ۲۰۰۰ میلادی، سودآورترین بانک عربستان سعودی با ۳۶۳ شعبه شناخته

¹ Institute of Banking Training

² Institute of Banking

³ Institute of Finance

⁴ Islamic Development Bank

شد. در واقع این بانک با درک تمایل مسلمانان در این کشور به عدم دریافت ربا، بسیار منتفع شد. در ادامه توسعه بانکداری اسلامی در عربستان سعودی، دو بانک البیلا در سال ۲۰۰۵ و الینما در سال ۲۰۰۸، بر پایه عملیات کاملاً منطبق بر شریعت تأسیس شدند. بانک الجزیره نیز که تا سال ۲۰۰۷ یک بانک متعارف بوده است، از این سال به بعد تمام عملیات خود را منطبق بر شریعت انجام داده است. به این ترتیب، هم‌اکنون چهار بانک کاملاً اسلامی در عربستان سعودی وجود دارد [۱۳].

۵-۱- قوانین ناظر بر بانکداری اسلامی در عربستان

قانون شریعت به‌عنوان منبع اصلی بانکداری اسلامی، همان قانون حاکم بر عربستان سعودی است. گرچه دین اسلام به‌عنوان منبع اصلی وضع مقررات در عربستان برشمرده شده، لیکن با این حال فعالیت‌های اقتصادی و کسب و کار، تحت قانون دادگاه تجاری انجام می‌شود؛ قانونی که در آن دریافت و پرداخت بهره در عقد قرض مجاز شمرده می‌شود [۱۶]. در نظام بانکداری عربستان، بانک‌های متعارف و اسلامی در کنار هم فعالیت دارند. ضرورت تنظیم قوانین احتیاطی مؤثر، در بانکداری اسلامی و متعارف به یک میزان بوده و انواع ریسک‌های بانکداری اسلامی همان ریسک‌های مؤسسات مالی هستند. در نتیجه هدف از قانونگذاری و نظارت بر بانکداری اسلامی هم همان حفظ ثبات مالی از طریق تضمین امنیت و سلامت بانک است [۱۷].

زیربنای قانونی فعالیت‌های بانکداری و مالی در عربستان شامل قانون کنترل بانکداری^۱ و قانون بازار سرمایه^۲ است. قانون کنترل بانکداری، به موجب حکم سلطنتی مورخ ۱۹۶۶ به‌عنوان قانون پایه در قانونگذاری همه بانک‌ها و خدمات مالی در عربستان سعودی، ایجاد شد. به موجب این قانون، ساما مسئولیت تنظیم قوانین و نظارت بر بانک‌های سعودی را در دست گرفت. در ۲۶ بند این قانون، هیچگونه چارچوب ویژه‌ای برای امور مالی و بانکداری اسلامی در نظر گرفته نشده است. قانون بازار سرمایه هم به

^۱ Banking Control Law (BCL)

^۲ Capital Market Law (CML)

موجب حکم سلطنتی مورخ سال ۲۰۰۳ جاری شد و به نهاد بازار سرمایه^۱ اختیار تنظیم قوانین مربوط به انتشار اوراق بهادار و نظارت بر معاملات آنها را داد. در این قانون نیز هیچ چارچوب خاصی برای انتشار صکوک اسلامی دیده نشده است [۱۸].

ساما که در سال ۱۹۵۲ به عنوان بانک مرکزی عربستان سعودی تأسیس شد، توسط یک هیئت اجرایی هدایت می‌شود. این هیئت توسط یک مقام دولتی و سه عضو دیگر توسط پادشاه عربستان انتخاب و به مدت چهار سال منصوب می‌شوند [۱۸]. این سازمان به‌رغم اینکه توانسته است خود را به عنوان یک نهاد قانونگذار حمایت‌کننده و کنشگر در تضمین سطح نقدشوندگی و کفایت سرمایه نظام بانکداری عربستان مطابق با حداقل الزامات کفایت سرمایه بازل معرفی کند لیکن با چالش ناشی از رشد مؤسسات مالی اسلامی در عربستان و نیاز به توسعه نظارت و قانونگذاری در این حوزه روبه‌رو است [۱۹].

ساما مسئولیت قانونگذاری و نظارت بر مؤسسات اسلامی و غیراسلامی را به‌طور همزمان و تحت یک قانون واحد برعهده دارد. برخلاف مالزی، هیچگونه هیئت فقهی مرکزی مستقلی در ساختار ساما برای نظارت بر بانک‌ها و مؤسسات اسلامی وجود ندارد [۱۸]. در واقع ساما، بررسی و انطباق فعالیت‌های مؤسسات مالی را از دیدگاه تطابق با شریعت به خود آن‌ها واگذار کرده است. هدف از اتخاذ این رویکرد، دادن نوعی آزادی عمل به بانک‌ها و ایجاد نوعی رقابت در ارائه رویکردها و ابزارهای منطبق با شریعت اسلامی عنوان شده است [۱۶].

لیکن دادن این آزادی عمل و خودگردان بودن هیئت‌های فقهی در بانک‌های عربستان سعودی، منجر به آرا و عقاید متفاوت در میان اعضای هیئت‌های فقهی بانک‌های مختلف شده است و عدم وجود یک هیئت نظارت فقهی مرکزی، نظارت و حسابرسی در مؤسسات مالی اسلامی را با ضعف و تردید روبه‌رو کرده است. همین مسئله موجب شده تا انتقاداتی به صکوک منتشره در عربستان سعودی یا سایر محصولات اسلامی از نظر تطابق با شریعت وارد شود [۱۸]. انعطاف ساما در مورد خودتنظیمی مؤسسات مالی اسلامی به قوانین کنترل بانکداری که توسط حکم سلطنتی

^۱ Capital Market Authority (CMA)

تأیید شده، برمی‌گردد. این قانون کاملاً در مورد مسئله سود سکوت کرده است [۲۰].

۵-۲- ساختار و وظایف هیئت شریعت در بانک‌های سعودی

هیئت‌های شریعت خودگردان معمولاً دارای اختیارات (حقوق) و وظایف (تکالیف) گسترده‌ای هستند که شامل وظایف مشورتی، نظارتی و حتی اجرایی می‌شود. بدین معنا که آن‌ها می‌توانند از فرآیندها و ابزارهای خلاف موازین اسلام جلوگیری کنند. اعضای هیئت شریعت یا متخصص رشته فقه بوده که با مبانی بانکی هم‌آشنایی دارند و یا متخصص امور بانکی بوده که به مبانی اسلام‌آشنایی دارند. این اعضا توسط مجمع عمومی مؤسسات مالی انتخاب می‌شوند [۱۶].

بررسی تجربه بانک الراجحی عربستان به‌عنوان یک بانک کاملاً اسلامی در حوزه نظارت شرعی، نشان می‌دهد که هیئت شریعت این بانک نقش فعالی در آن داشته و مستقیماً با رأی سهامداران بانک و از طریق مجمع عمومی، تشکیل شده است. این هیئت از ظرفیت و جایگاه قانونی مناسبی برخوردار است. موارد ذیل به‌عنوان وظایف هیئت شریعت این بانک برشمرده شده است:

- تحلیل محصولات با چارچوب حقوقی اسلام و انتشار تصمیمات و دستورات لازم از طریق دبیرخانه هیئت شریعت
- تأیید و تضمین محصولات بانک در انطباق با معیارهای حقوقی اسلام
- توسعه محصولات منطبق بر شریعت از طریق واحد توسعه و پشتیبانی
- نظارت بر معاملات و فعالیت‌های بانک از نظر انطباق با شریعت
- افزایش آگاهی از تأمین مالی و اقتصاد اسلامی در داخل و خارج از بانک
- تضمین گزینش اصلح کارکنان بانک به ویژه در سطح مدیریت عالی از نظر تمایل و پذیرش افراد در مورد بانکداری اسلامی و توانایی آموزش سایر کارکنان
- و...

این وظایف از طریق سه واحد دبیرخانه هیئت شریعت، واحد کنترل شرعی و واحد توسعه و پشتیبانی انجام می‌شود. واحد کنترل شرعی، بازوی اجرایی هیئت شریعت است که اجرایی شدن مصوبات هیئت شریعت را پیگیری می‌کند.

از آنجایی که هیچ‌گونه راهنمای استاندارد برای نحوه عملکرد هیئت شریعت در عربستان وجود ندارد، بانک الراجحی خود اقدام به انتشار دستورالعمل شریعت شامل دو راهنمای نظارت شرعی و راهنمای کنترل شرعی جهت تضمین نظام نظارت و اجرای شریعت کرده است [۱۶، ۲۱، ۲۲].

نبود نظارت مرکزی و اختلاف آرا در حوزه تطابق محصولات با شریعت، موجب کاهش اطمینان مشتریان و همچنین مانعی برای گسترش فعالیت‌های مالی بین‌المللی بانکداری اسلامی عربستان سعودی شده است.

۵-۳- الگوهای کسب و کار بانکداری اسلامی در عربستان سعودی

الگوی کسب و کار بانکداری اسلامی در عربستان سعودی دو نوع است: الگوی اول که در واقع بانک‌های کاملاً اسلامی^۱ هستند که تمامی فعالیت‌هایشان منطبق بر شریعت است که به‌عنوان مثال بانک الراجحی در این دسته قرار می‌گیرد. در الگوی دوم که استراتژی پنجره^۲ نامیده می‌شود، بانک‌های متعارف، برند جداگانه برای ارائه بانکداری اسلامی دارند یا از طریق شعب ویژه، محصولات بانکداری اسلامی ارائه می‌دهند، گروه مالی سامبا در عربستان در این دسته قرار می‌گیرد [۷].

بانک‌های کاملاً اسلامی در عربستان سعودی، مزیت رقابتی مشخصی نسبت به رقبای متعارف خود دارند. درحالی‌که بانک‌های متعارف، انواع سپرده‌گذاران را جذب می‌کنند لیکن مشتریان بانک‌های اسلامی نسبت به اصول شریعت اسلامی حساس هستند. در نتیجه، بانک‌های اسلامی حجم بزرگ‌تری از حساب‌های فاقد سود نسبت به کل دارایی‌شان و اسپرد^۳ بالاتر در مقایسه با بانک‌های متعارف دارند. همین مسئله باعث شده که بسیاری از بانک‌های متعارف عربستان سعودی در سال‌های اخیر اقدام به گشایش حساب‌های مطابق با شریعت از طریق واحدهای اسلامی مجزا یا از طریق ایجاد

^۱ Pure-play Islamic Bank

^۲ Window Strategy

^۳ اختلاف بین قیمت پیشنهادی خرید و فروش را اسپرد می‌نامند که در مورد هر یک از اقلام معاملاتی میزان خاصی است.

برند متمایز، بکنند تا وارد رقابت با بانک‌های موفق اسلامی از جمله الراجحی و الجزیره شوند. به‌علاوه الگوی کسب و کار بانک‌ها، تفاوت‌های عمده‌ای را نسبت به درآمدشان ایجاد کرده است. بانک‌های اسلامی که روی مشتریان خرد تمرکز داشته‌اند، عملکرد بهتری نسبت به بانک‌هایی که روی مشتریان شرکتی تمرکز داشته‌اند، از خود نشان داده‌اند. به‌عنوان مثال بانک الراجحی، بزرگ‌ترین شبکه شعب و تعداد خودپرداز را در عربستان سعودی به خود اختصاص داده است. ادراک مشتریان نسبت به محصولات بانکداری اسلامی و تمایل آنها به بازدهی این محصولات، بانکداری اسلامی عربستان را از بانکداری متعارف متمایز کرده است. رشد مسیر سرمایه‌گذاری اسلامی، به‌عنوان یک مشوق قوی برای سرمایه‌گذاران عربستانی در جهت سرمایه‌گذاری در ابزارهای اسلامی به حساب می‌رود [۲۳].

۵-۴- محصولات بانکداری اسلامی در بانک‌های سعودی

متداول‌ترین ابزار مورد استفاده در محصولات منطبق بر شریعت در بانک‌های عربستان سعودی، بر پایه قرارداد مباحه هستند. بانک‌های اسلامی در عربستان تمایل زیادی به توسعه محصولات منطبق بر حساب‌های سرمایه‌گذاری منطبق بر مباحه دارند چرا که تقسیم منصفانه‌تری از ریسک و پاداش دارد [۲۴]. با اینکه مباحه عموماً یک ابزار کوتاه‌مدت است لیکن جدول شماره ۱ [۲۵] نشان می‌دهد که بانک‌های سعودی در حال استفاده از مباحه‌های طولانی‌مدت‌تری هستند:

جدول شماره ۱: سهم درصد بلوغ اعتبارات در عربستان سعودی

سال	کوتاه‌مدت	میان‌مدت	بلندمدت
پایان ۲۰۱۳	۵۴	۱۹	۲۷
پایان ۲۰۰۸	۶۴	۱۴	۲۲

قراردادهای اجاره، استصناع و تورق نیز از سایر ابزار متداول مورد استفاده در محصولات منطبق بر شریعت هستند. جدول شماره ۲ [۹] نوع محصولات بانکداری اسلامی بانک‌های عربستان سعودی را نشان می‌دهد:

جدول شماره ۲: محصولات اسلامی مورد استفاده در بانک‌های سعودی

بانک	مراجعه	بیع مدت‌دار ^۱	فروش اقساطی ^۲	استصناع	اجاره	تورق	مشارکت	مضاربه
بانک تجاری ملی	x				x	x	x	
بانک ریاض	x			x	x	x		
بانک الراجحی	x		x	x				
بانک الجزیره	x			x		x		
بانک سرمایه‌گذاری سعودی	x			x	x			
بانک هلندی سعودی								
بانک سعودی فرانسوی					x	x	x	x
بانک بریتانیایی سعودی	x							
بانک ملی عربی								
گروه مالی سامبا	x				x	x		x
بانک البلاد	x	x	x		x		x	
بانک الینما	x							

جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که بانک‌های سعودی از حداکثر چهار تا پنج نوع قرارداد اسلامی در ارائه محصولات خود استفاده می‌کنند.

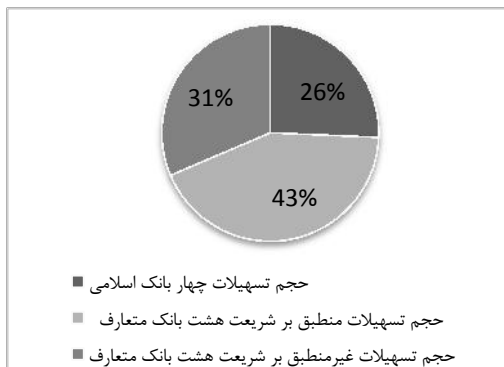
۵-۵- رشد بانکداری اسلامی در عربستان سعودی

همانطور که گفته شد، رشد بانکداری اسلامی در عربستان سعودی باعث شد تا سایر بانک‌های متعارف در این کشور نیز اقدام به ارائه محصولات منطبق بر شریعت کنند. عربستان سعودی دارای ۱۲ بانک سعودی و ۱۱ بانک غیرسعودی (خارجی) است. از ۱۲ بانک داخلی، ۴ بانک کاملاً اسلامی و ۸ بانک متعارف هستند [۱۲]. در ادامه، روند رشد تسهیلات منطبق بر شریعت و کل تسهیلات ۱۲ بانک داخلی سعودی طی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۳، مشاهده می‌شود. (برای مشاهده اطلاعات تفصیلی برای ۱۲ بانک به تفکیک، به پیوست یک جدول ۳ مراجعه شود).

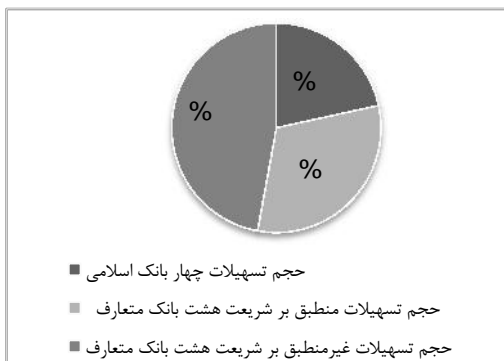
¹ Bei ajal

² Installment

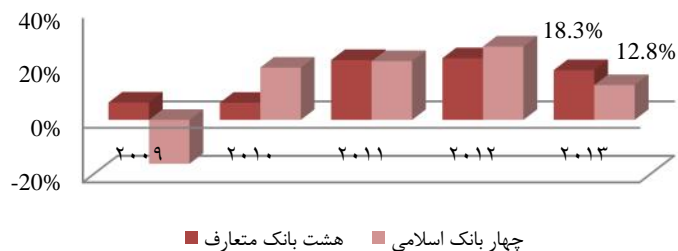
نمودار شماره ۲: مقایسه درصد حجم تسهیلات- سال ۲۰۰۸

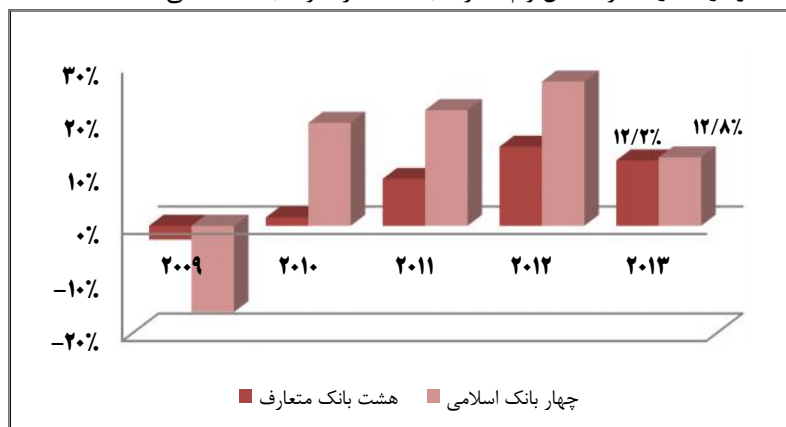
نمودار شماره ۳: مقایسه درصد حجم تسهیلات- سال ۲۰۱۳

نمودار شماره ۴: رشد تسهیلات منطبق بر شریعت در ۸ بانک متعارف و ۴ بانک اسلامی - ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۳

نمودار شماره ۵: رشد کل وام‌ها در ۸ بانک متعارف و ۴ بانک اسلامی - ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳

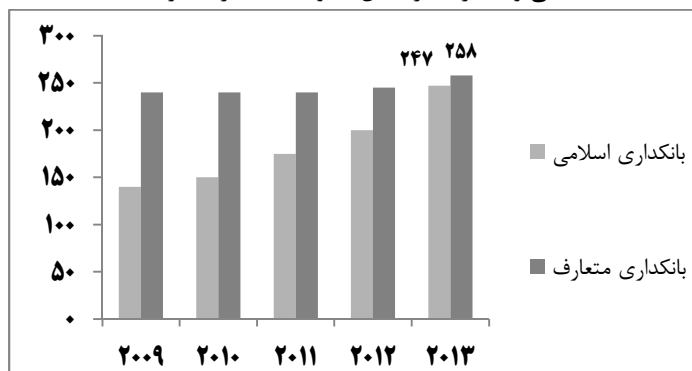

در سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۳ به طور متوسط در ۱۲ بانک داخلی سعودی، تسهیلات منطبق بر شریعت و کل دارایی‌ها به ترتیب ۶/۱۳ درصد و ۸ درصد رشد داشته است. همچنین در پایان سال ۲۰۱۳، ۵۸ درصد سهم کل تسهیلات ۸ بانک متعارف، مطابق با شریعت بوده که این مقدار برای سال ۲۰۰۸، ۴۰ درصد بوده است. حجم کل تسهیلات منطبق بر شریعت در سال ۲۰۱۳ مربوط به ۱۲ بانک داخلی سعودی، به ۲۰۷ میلیارد دلار رسیده که ۶۹ درصد کل حجم تسهیلات را به خود اختصاص داده است. دلایل این رشد سریع و درخور توجه را می‌توان در رشد بلندمدت گرایش به اسلام در منطقه خاورمیانه،

دسترسی بیشتر به تأمین مالی اسلامی از طریق مراجه و حساب‌های سرمایه‌گذاری مشارکت در سود و گسترش محصولات اسلامی مبتنی بر فناوری اطلاعات دانست [۲۵]. بنا به گزارش رقابت‌پذیری بانکداری اسلامی ۲۰۱۵-۲۰۱۴ مؤسسه ارنست و یانگ^۱ [۸] (شایان ذکر است در گزارش این مؤسسه، آمار مربوط به کشور ایران نیامده است)، عربستان سعودی تا سال ۲۰۱۹ به بزرگترین بازار دارایی‌های منطبق بر شریعت در جهان تبدیل خواهد شد. تقاضای بالا از سوی مشتریان خرد و شرکتی، به رشد سریع تأمین مالی منطبق بر شریعت در عربستان سعودی منجر شده است به طوری که در خلال سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳، دارایی‌های منطبق بر شریعت در عربستان سعودی دو برابر شده‌اند، به طوری که در پایان سال ۲۰۱۳، سهم بانکداری اسلامی از کل صنعت بانکداری عربستان به ۴۸/۹ درصد رسیده است.

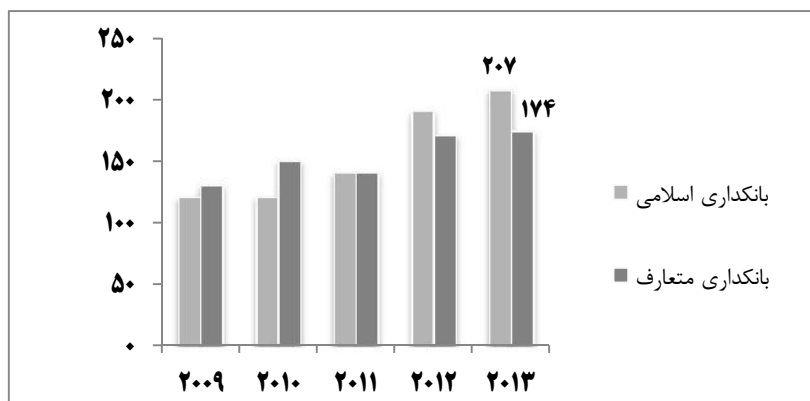
در ادامه، شاخص‌های مالی و عملکردی بانکداری اسلامی و متعارف از سال ۲۰۰۹ تا سال ۲۰۱۳، مورد توجه قرار گرفته است [۸].

نمودار شماره ۶: مقایسه میزان کل دارایی‌های بانکی طی سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ در بخش بانکداری اسلامی و متعارف عربستان سعودی (میلیارد دلار)

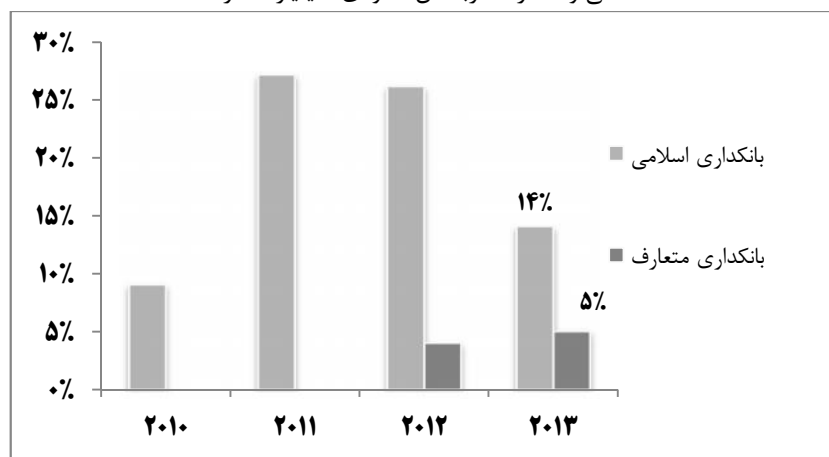

¹ Ernst and Young Global Limited (EY)

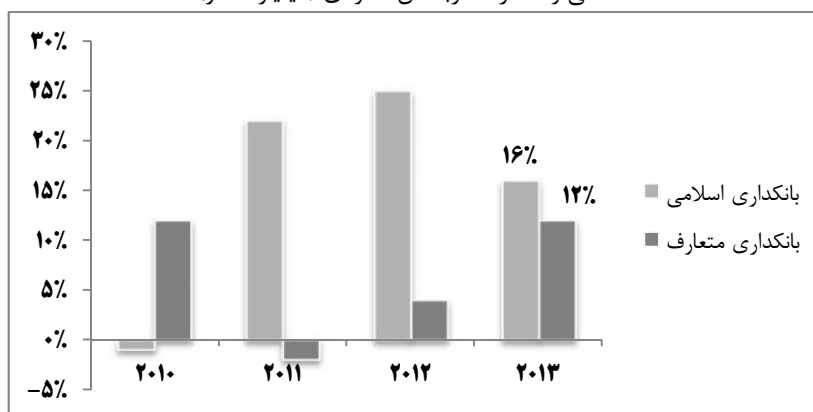
نمودار شماره ۷: مقایسه میزان دارایی‌های مالی در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ در بخش بانکداری اسلامی و متعارف عربستان سعودی (میلیارد دلار)

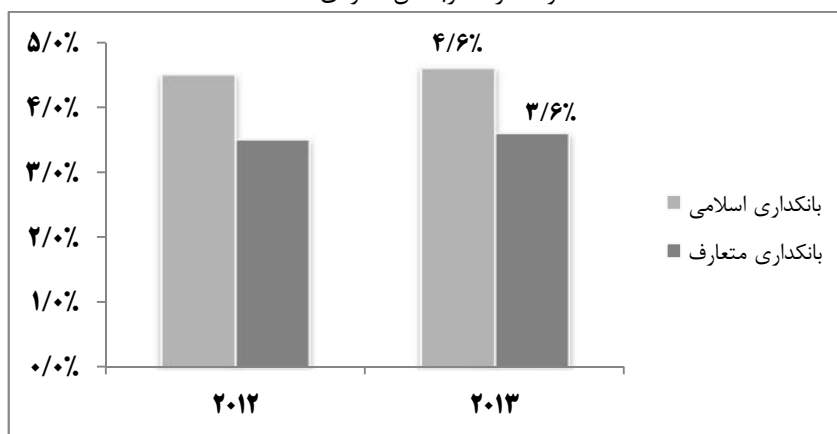
نمودار شماره ۸: مقایسه رشد سالانه دارایی‌های بانکی در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ در بخش بانکداری اسلامی و متعارف عربستان سعودی (میلیارد دلار)

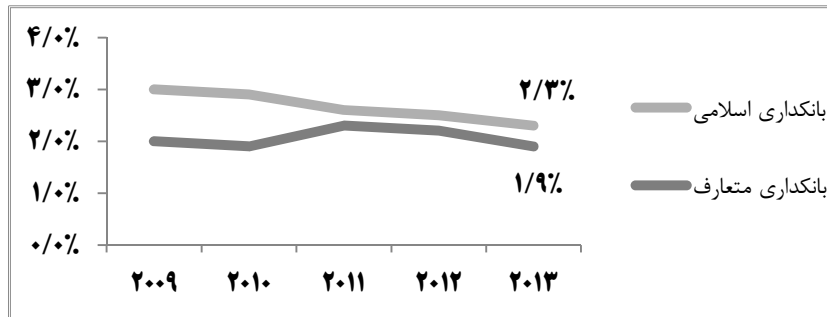
نمودار شماره ۹: مقایسه رشد سالانه دارایی‌های مالی در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ در بخش بانکداری اسلامی و متعارف عربستان سعودی (میلیارد دلار)

نمودار شماره ۱۰: مقایسه نسبت درآمد به دارایی در سال‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۳ در بخش بانکداری اسلامی و متعارف عربستان سعودی

نمودار شماره ۱۱: مقایسه بازده دارایی‌ها در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ در بخش بانکداری اسلامی و متعارف عربستان سعودی

براساس گزارش مؤسسه ارنست و یانگ، بانک‌های اسلامی در زمینه بهبود تجربه مشتری در شعبه و ارائه خدمات آنلاین پیشرفت کرده‌اند. یکی از بانک‌های پیشرو در زمینه بهبود تجربه مشتری در شعبه، بانک الراجحی است که توانست از طریق اتخاذ رویکرد تعالی عملیاتی و حرکت به سمت مشتری‌محوری، با کاهش زمان ارائه خدمات، بهبود کیفیت منابع انسانی و بهبود چیدمان شعبه، شاخص‌های عملکردی خود را تقویت کند [۲۶]. بانک الراجحی در رتبه دوم ۲۰ مؤسسه برتر جهان از نظر میزان دارایی‌های منطبق بر شریعت در سال ۲۰۱۴ قرار گرفته است. [۱]

۵-۶- توسعه آموزش بانکداری اسلامی در عربستان سعودی

بانک توسعه اسلامی که با مشارکت دولت عربستان شکل گرفت، در سال ۱۹۸۱ اقدام به تأسیس مؤسسه آموزش و تحقیقات اسلامی^۱ در جهت توسعه جهانی تأمین مالی اسلامی کرد، لیکن پیش از این نیز دانشگاه پادشاه عبدالعزیز^۲ در جده با تأسیس مرکز تحقیقات اقتصاد اسلامی^۳ در سال ۱۹۷۶ به توسعه و ترویج تحقیقات و نشر دانش در حوزه اقتصاد و تأمین مالی اسلامی برای اولین بار به طور رسمی همت گماشت [۲۷].

^۱ Islamic Research and Training Institute (IRTI)

^۲ King Abdulaziz University

^۳ Center for Research in Islamic Economics (CRIE)

این مرکز در سال ۲۰۱۱ به مؤسسه اقتصاد اسلامی^۱ تغییر نام داد. در پی توسعه بانکداری اسلامی در عربستان از سال ۲۰۰۰ به بعد، مؤسسه بانکداری که هم‌اکنون به مؤسسه تأمین مالی تغییر نام داده، دوره‌های آموزشی مختص بانکداری و تأمین مالی اسلامی طراحی و اجرا کرده است. هم‌اکنون یک دوره سه سطحی تحت عنوان گواهی تحلیلگری تأمین مالی اسلامی^۲ جهت تقویت صنعت تأمین مالی اسلامی توسط این مؤسسه طراحی و اجرا می‌شود که شامل مباحث نمودار شماره ۱۲ است [۱۴]:

نمودار شماره ۱۲: دوره تحلیلگری تأمین مالی اسلامی برگزار شده توسط مؤسسه تأمین مالی

¹ Islamic Economics Institute

² Certified Islamic Finance Analyst (CIFA)

۵-۷- بررسی دلایل موفقیت بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف در عربستان سعودی

همانطور که گفته شد، تأسیس بانک توسعه اسلامی در جده، بزرگ‌ترین مشارکت این کشور در پیشرفت بانکداری اسلامی بوده است. از آنجایی که این کشور بر پایه اسلام نهاده شده، انتظار می‌رفت که بانکداری آن نیز اسلامی باشد؛ در نتیجه تا اواخر دهه ۸۰ آوردن نام اسلامی در کنار بانک‌ها با مقاومت ساما روبه‌رو می‌شد چرا که به معنای غیراسلامی بودن سایر بانک‌ها بود. سرانجام دریافت مجوز بانکداری اسلامی توسط بانک الراجحی و عملکرد موفقیت‌آمیز آن و از سوی دیگر، عضویت ساما در هیئت خدمات مالی اسلامی^۱ موجب شد دولت عربستان نیز سایر بانک‌ها را به توسعه محصولات منطبق بر شریعت تشویق کند [۱۵].

بسیاری از اقتصاددانان سعودی بر این باورند که دلایل رشد بانکداری اسلامی در عربستان سعودی، شامل تأثیر سایر کشورهای اسلامی، پیشرفت در مهندسی مالی اسلامی، رشد تقاضای داخلی و خواسته سرمایه‌گذاران بوده است. گرچه هنوز هم نام اسلامی در عنوان بانک‌ها دیده نمی‌شود، بانکداری اسلامی در عربستان به شدت در حال پیشرفت است [۲۸]. دلایل این رشد، هم در سمت تقاضا و هم در سمت عرضه دیده می‌شود. در سمت تقاضا، هم مشتریان خرد و هم مشتریان شرکتی خواستار انجام معاملات مالی منطبق بر شریعت هستند. تغییر شاخص‌های جمعیتی و گرایش جوانان و رشد شاخص‌های کلان اقتصادی در کشورهای مسلمان منجر به رشد نیاز به خدمات مالی به خصوص از سوی کسب و کارهای داخلی که از رشد سریع نفت برخوردارند، شده است. در طرف عرضه، افزایش تعداد مؤسسات اسلامی ارائه دهنده خدمات منطبق بر شریعت، منجر به افزایش آگاهی نسبت به این نوع خدمات، افزایش رقابت و بهبود نوآوری و کاهش قیمت محصولات شد [۲۴].

در پژوهشی که در پی اندازه‌گیری عملکرد و پایداری بانک‌های اسلامی در عربستان سعودی انجام شده است، اثر بحران مالی سال ۲۰۰۸ بر نقدینگی و کفایت سرمایه

^۱ Islamic Financial Services Board (IFSB)

بانک‌های اسلامی عربستان سعودی آزمون شده است. مطالعه شاخص‌های این بانک‌ها در خلال سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۰ نشان داده است که آنها از نقدینگی بالایی برخوردار هستند و کمتر در معرض ریسک قرار دارند [۲۹].

نتایج و بحث

موفقیت و ثبات مالی بانکداری اسلامی در چند دهه اخیر، موجب شد تا پژوهش‌های بین‌المللی پیرامون بانکداری اسلامی با رشد فزاینده‌ای رو به‌رو شود و همچنین بسیاری از مؤسسات مالی در کشورهای اروپایی به ارائه خدمات مالی اسلامی از طریق واحدهای مجزا، روی بیاورند. به‌گواه بسیاری از پژوهش‌ها و گزارشات، عربستان سعودی از جمله کشورهای موفق است که با رشد چشمگیر صنعت بانکداری اسلامی در سال‌های اخیر رو به‌رو بوده است. از همین رو، بررسی تجربه موفقیت‌آمیز این کشور با مطالعه پژوهش‌ها و گزارش‌های موجود در این حوزه و با نگاهی به پیشینه بانکداری و نهادهای قانونی مرتبط انجام شد. بانکداری در عربستان در دهه ۵۰ تا ۶۰ میلادی و با شکل‌گیری سازمان پولی عربستان سعودی (ساما) پایه‌گذاری شد و سپس تصویب قانون کنترل بانکداری موجب شد این نهاد رسماً در نقش بانک مرکزی این کشور مسئولیت نظارت بر نظام بانکداری عربستان و تنظیم قوانین لازم را به عهده بگیرد. به‌رغم نظام دوگانه بانکداری در این کشور (حضور همزمان بانکداری اسلامی و متعارف در کنار یکدیگر)، هیچ‌گونه قانون و مقرراتی ویژه بانکداری اسلامی در این کشور وجود ندارد و همچنین نظارت فقهی بر بانکداری اسلامی به‌طور غیرمتمرکز انجام می‌شود و هیئت شریعت هر بانک به‌طور جداگانه مسئولیت تطابق خدمات اسلامی ارائه شده با موازین شریعت را به عهده دارد. با وجود انتقادات وارد شده به نبود چارچوب خاص برای بانکداری اسلامی در این کشور و مقاومت ساما در مورد اعطای مجوز بانکداری اسلامی به بانک الراجحی در سال ۱۹۸۳، به‌عنوان یکی از سودآورترین بانک‌های اسلامی جهان هم‌اکنون، بانکداری اسلامی در عربستان در سال‌های اخیر رشد چشمگیری داشته است، به طوری که بسیاری از بانک‌های متعارف نیز به ارائه خدمات منطبق بر شریعت روی آوردند.

همچنین به‌رغم وجود تنها یک چارچوب قانونی مصوب (قانون کنترل بانکداری) برای نظارت همزمان ساما بر بانکداری اسلامی و متعارف به‌طور همزمان، نمی‌توان از نقاط قوت این چارچوب به جهت رعایت اصول سلامت و کفایت سیستم بانکی منطبق بر چارچوب‌های بازل چشم پوشید. هرچند مطالعات نشان داده است که در بحران مالی سال ۲۰۰۸، بانک‌های اسلامی عملکرد باثبات‌تری نسبت به بانک‌های متعارف در عربستان سعودی داشتند.

رشد تقاضای داخلی و افزایش تمایل به محصولات بانکی منطبق بر شریعت، به عنوان اصلی‌ترین عامل رشد بانکداری اسلامی در سال‌های اخیر در عربستان محسوب می‌شود. بانک الراجحی که به‌عنوان یکی از سودآورترین بانک‌های جهان اسلام شناخته شده و کاملاً منطبق بر شریعت عمل می‌کند، توانسته با بهبود تجربه حضور مشتری در شعبه و افزایش کانال‌های دیجیتال به سهم درخور توجهی در بازار بانکداری اسلامی عربستان دست یابد. همچنین رشد بانکداری اسلامی در سایر کشورهای اسلامی به ویژه کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، موجب شده به‌رغم مقاومت اولیه ساما در برابر استفاده از بانکداری اسلامی، هم‌اکنون دولت عربستان نیز به توسعه و تشویق بانکداری اسلامی بپردازد. به نظر می‌رسد حضور همزمان دو نظام بانکداری اسلامی و متعارف در کنار یکدیگر و ایجاد حساسیت در مشتریان به مسئله بانکداری منطبق بر شریعت به توسعه بانکداری اسلامی در عربستان کمک کرده است. همچنین رشد تأمین مالی از طریق اتکا به عقد مرابحه (با وجود تنوع عقود پایین در بانک‌های سعودی) و افتتاح حساب‌های سرمایه‌گذاری مشارکت در سود، در گسترش دارایی‌های منطبق بر شریعت بانک‌های سعودی نقش داشته است.

از سوی دیگر، توسعه مؤسسات اسلامی و نبود هیئت شریعت مرکزی و نظارت متمرکز بر بانکداری اسلامی منجر به اختلاف آرا میان هیئت‌های شریعت خودتنظیم در مؤسسات مالی این کشور شده و نیاز به تدوین یک چارچوب ویژه برای بانکداری اسلامی برای این کشور جهت توسعه بانکداری اسلامی، ضروری به نظر می‌رسد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعه تجربه بانکداری اسلامی در عربستان سعودی نشان داد که به‌رغم ضعف در چارچوب قانونگذاری بانکداری اسلامی در این کشور، آزادی عمل بانک‌ها در ارائه خدمات اسلامی از یک‌سو و نیاز مشتریان به بانکداری منطبق بر شریعت به گسترش بانکداری اسلامی در این کشور کمک کرده است. تقاضای بالای بانکداری اسلامی، سایر بانک‌های متعارف را نیز به ارائه خدمات بانکداری اسلامی ترغیب کرده است. از همین‌رو، می‌توان نتیجه گرفت که حضور همزمان دو نظام بانکداری اسلامی و متعارف و ایجاد حساسیت در طرف تقاضا به رشد بانکداری اسلامی کمک می‌کند. همچنین عقود مورد استفاده بانک‌های عربستان از تنوع کمتری برخوردار بوده و مراحله بیشتری کاربرد را دارد. به نظر می‌رسد ایجاد آگاهی بیشتر نسبت به بانکداری اسلامی و ابعاد آن در میان جامعه اسلامی ایران و حرکت اختیاری بانک‌ها به سمت جذب مشتریان هدف، می‌تواند راهگشای توسعه بانکداری اسلامی و ابعاد آن در کشور ما باشد.

منابع و مأخذ

- [۱] محرابی، لیلا (۱۳۹۳)؛ *رتبه‌بندی مؤسسات مالی اسلامی برتر جهان در سال ۲۰۱۴*، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- [۲] وحیدی تورچی، مریم؛ خاکی، فرشته (۱۳۹۲)؛ *الزامات تحول از بانکداری بدون ربا به بانکداری اسلامی*، نخستین کنفرانس ملی توسعه مدیریت پولی و بانکی (تحول در مدیریت نظام بانکی، گامی به سوی حماسه اقتصادی)، تهران.
- [3] Al-Hersh, Nafith (2014); *The advancement of Islamic banking and finance in global markets*, International Journal of Interdisciplinary and multidisciplinary (IJIMS), Vol 1, No.8. 11-18.
- [4] *Islamic asset management: the future ahead*, (2014); Investment management association of Singapore (IMAS), IMAS lunchtime talk series.
- [5] *Islamic Finance outlook, 2014 edition*, (2014); Standard & Poor's rating services, McGraw Hill Financial.
- [6] *Islamic financial services industry, stability report*, (2013); Islamic Financial Services Board (IFSB).
- [7] Maiya, Rjashékara V; Banerjee, Basudev (2009); *Banking on Faith: Islamic banking in the Middle East*, Infosys Technologies limited.
- [8] *World Islamic banking competitiveness report 2014-15*, (2014). EYGM limited.
- [9] Bintawim, Samar Sad S. (2011); *performance analisis of Islamic banking: some evidence from Saudi arabian banking sector*,

A Master thesis, Ritsumeikan Asia Pacific University (APU).

[۱۰] مهرآرا، محسن؛ حائری، مجتبی، (۱۳۸۷)؛ *بررسی تطبیقی نوسان‌های اقتصادی در کشورهای صادرکننده نفت*، فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، سال پنجم، شماره ۱۷، صفحات ۱ تا ۲۹

[۱۱] www.worldBank.org

[12] Aljasser, Ibrahim.A (2013); *Islamic banking in Saudi Arabia: financing instrument*, the first annual conference of Islamic economic and Islamic Finance, Canada.

[13] Al Rajhi, Ahmed et al. (2003); *Economic Development in Saudi Arabia (Durham Modern Middle East and Islamic World Series)*, Routledge; 1 edition.

[14] www.iof.org.sa

[15] Wilson, Rodney (2009); *The development of slamic finance in the GCC*, Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf States at the London School of Economics and Political Science with the support of the Kuwait Foundation for the support of the Kuwait Foundation for the Advancement of Sciences.

[۱۶] میسمی و دیگران (۱۳۹۱): *تحلیل و مقایسه تجربه قانونگذاری و نظارت بر اجرای بانکداری اسلامی در سایر کشورها: دلالت‌هایی برای نظام بانکداری بدون ربا در کشور*، فصلنامه مطالعات اقتصاد اسلامی، شماره ۸، صفحات ۵۳ تا ۹۲.

[۱۷] Song, Inwon; Oosthuizen, Carel (2014); “*Islamic banking and supervision: survey results and challenges*” IMF working paper.

[18]Al-Shamrani, Ali Saeed (2014); *Islamic financial contracting forms in Saudi Arabia: Law and practice*, A Ph.D. thesis, Brunel University.

[19]Ramady, Mohamad A. (2009); *Evolving banking regulation and supervision, a case study of the Saudi Arabian Monetary Agency (SAMA)*, International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, Vol. 2 Iss 3 pp. 235 - 250.

[20] Saeed, Abdullah (1996); *Islamic Banking and Interest: A Study of the Prohibition of Riba and Its Contemporary Interpretation*, Studies in Islamic Law and Society, Vol. 2, Brill Academic Publishers.

[21] www.alrajhibank.com.sa/en

[22]Zulkifli, Hasan (2010); *Regulatory framework of Shariah governance system in Malaysia, GCC countries and the UK*, Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 3-2, pp. 82-115.

[23]*Saudi Arabia Banking sector, biggest beneficiary of the economic boom..* (2006); Global investment house KSCC.

[24]Vayanos, Peter (2008); *competing successfully in Islamic banking*, Booz & company Inc. USA.

[25]Cunningham, Andrew (2014); *charting the rise of Sharia-compliant financing in Saudi Arabia*, financial market briefing, darien Analytics financial market analysis, Vol3, No1.

[26]*A focus on customer experience pays off for Al Rajhi Bank* (2008), A case study, Peppers & Rogers Group.

[27] Akram Khan, Muhammad (2013); “*What Is Wrong with*

Islamic Economics?: Analysing the Present State and Future Agenda, Studies in Islamic Finance, Accounting and Governance Series, Edward Elgar Publishing.

[28] Alhozaimy, Yousef (2009); *The Islamization of Saudi Arabian Monetary Agency (SAMA) and the financial system in the Kingdom of Saudi Arabia, Experience from selected muslim countries*.

[29] Tabash, Mosab I.; Dhankar, Raj S. (2014); *The impact of global financial crisis on the stability of Islamic banks: An empirical evidence*, journal of Islamic banking and finance, Vol. 2, No. 1, pp. 367-388.

پیوست

جدول شماره ۳: مانده تسهیلات منطبق بر شریعت در ۱۲ بانک سعودی

(ارقام به میلیون دلار)

نام بانک	سال	سهم درصد تسهیلات منطبق بر شریعت به کل وامها	تسهیلات منطبق بر شریعت	کل وامها	کل دارایی	سهم کل وامها به کل دارایی
بانک تجاری ملی (متعارف)	۲۰۱۳	٪۶۶/۱	۳۳,۱۰۷	۵۰,۰۵۰	۱۰۰,۶۰۸	٪۴۹/۷۵
	۲۰۱۲	٪۶۳/۸	۲۷,۷۹۴	۴۳,۵۹۴	۹۲,۰۸۵	٪۴۷/۳۴
	۲۰۱۱	٪۵۹/۸	۲۱,۵۹۱	۳۶,۰۷۷	۸۰,۳۲۰	٪۴۴/۹۲
	۲۰۱۰	٪۵۵/۸	۱۸,۶۷۶	۳۳,۴۹۳	۷۵,۲۹۹	٪۴۴/۴۸
	۲۰۰۹	٪۵۷/۲	۱۷,۱۱۳	۲۹,۹۰۹	۶۸,۶۵۴	٪۴۳/۵۶
	۲۰۰۸	٪۵۶/۱	۱۶,۱۳۵	۲۸,۷۷۶	۵۹,۱۴۷	٪۴۸/۶۵
بانک الراجحی (اسلامی)	۲۰۱۳	٪۱۰۰	۴۹,۸۱۷	۴۹,۸۱۷	۷۴,۶۳۲	٪۶۶/۷۵
	۲۰۱۲	٪۱۰۰	۴۵,۸۵۱	۴۵,۸۵۱	۷۱,۳۰۲	٪۶۴/۳۱
	۲۰۱۱	٪۱۰۰	۳۷,۴۱۷	۳۷,۴۱۷	۵۸,۶۸۲	٪۶۳/۷۶
	۲۰۱۰	٪۱۰۰	۳۲,۰۱۷	۳۲,۰۱۷	۴۹,۲۹۱	٪۶۴/۹۶
	۲۰۰۹	٪۱۰۰	۲۹,۹۰۶	۲۹,۹۰۶	۴۵,۵۲۸	٪۶۵/۶۹
	۲۰۰۸	٪۱۰۰	۳۷,۵۱۴	۳۷,۵۱۴	۴۳,۵۶۶	٪۸۶/۱۱
بانک ریاض (متعارف)	۲۰۱۳	٪۴۸/۷	۱۷,۰۴۳	۳۴,۹۸۴	۵۴,۷۳۲	٪۳۱/۹۲
	۲۰۱۲	٪۴۸/۴	۱۵,۱۵۱	۳۱,۳۲۶	۵۰,۷۱۵	٪۳۰/۷۷
	۲۰۱۱	٪۴۶/۵	۱۴,۰۱۸	۳۰,۱۲۶	۴۸,۲۳۷	٪۲۹/۴۵
	۲۰۱۰	٪۴۴/۷	۱۲,۶۳۴	۲۸,۲۷۶	۴۶,۲۸۲	٪۲۷/۱۰
	۲۰۰۹	٪۴۱/۹	۱۱,۹۱۳	۲۸,۴۰۴	۴۷,۰۴۰	٪۲۵/۳۸
	۲۰۰۸	٪۴۲/۰	۱۰,۸۰۹	۲۵,۷۱۵	۴۲,۵۷۴	٪۲۵/۴۰
گروه مالی سهامیا (متعارف)	۲۰۱۳	٪۴۸/۳	۱۴,۶۲۵	۳۰,۲۵۵	۵۴,۶۷۷	٪۲۷/۳۳
	۲۰۱۲	٪۴۴/۶	۱۲,۲۰۵	۲۷,۳۶۸	۵۲,۵۵۲	٪۲۳/۰۸
	۲۰۱۱	٪۴۰/۲	۹,۵۴۵	۲۳,۷۶۳	۵۱,۴۰۶	٪۱۸/۲۳
	۲۰۱۰	٪۳۶/۸	۷,۸۶۵	۲۱,۴۰۰	۴۹,۹۷۸	٪۱۵/۸۲

نام بانک	سال	سهم درصد تسهیلات منطبق بر شریعت به کل وام‌ها	تسهیلات منطبق بر شریعت	کل وام‌ها	کل دارایی	سهم کل وام‌ها به کل دارایی
	۲۰۰۹	٪۳۱/۸	۷,۱۲۶	۲۲,۴۳۹	۴۹,۴۷۱	٪۴۵/۳۶
	۲۰۰۸	٪۲۴/۳	۶,۳۵۱	۲۶,۱۷۳	۴۷,۷۰۴	٪۵۴/۸۷
بانک بریتانیایی سعودی (متعارف)	۲۰۱۳	٪۷۴/۱	۲۰,۹۸۱	۲۸,۲۹۷	۴۷,۲۸۱	٪۵۹/۸۵
	۲۰۱۲	٪۶۷/۱	۱۷,۲۰۳	۲۵,۶۲۶	۴۱,۷۷۴	٪۶۱/۳۴
	۲۰۱۱	٪۶۵/۱	۱۴,۷۲۲	۲۲,۶۱۶	۳۶,۹۷۵	٪۶۱/۱۷
	۲۰۱۰	٪۴۷/۲	۹,۳۴۰	۱۹,۷۹۹	۳۳,۴۳۳	٪۵۹/۲۲
	۲۰۰۹	٪۵۰/۵	۱۰,۲۸۵	۲۰,۳۶۹	۳۳,۸۲۳	٪۶۰/۲۲
	۲۰۰۸	٪۴۶/۸	۱۰,۰۱۸	۲۱,۳۹۷	۳۵,۱۱۰	٪۶۰/۹۴
	۲۰۱۳	٪۵۶/۱	۱۶,۶۵۲	۲۹,۶۸۲	۴۵,۳۴۹	٪۶۵/۴۵
بانک فرانسوی سعودی (متعارف)	۲۰۱۲	٪۵۱/۸	۱۴,۲۱۱	۲۷,۴۰۹	۴۲,۰۷۴	٪۶۵/۱۴
	۲۰۱۱	٪۸۴/۴	۱۱,۹۲۶	۲۴,۶۲۰	۳۷,۴۶۱	٪۶۵/۷۲
	۲۰۱۰	٪۴۱/۱	۸,۸۶۶	۲۱,۵۹۴	۳۲,۸۵۸	٪۶۵/۷۲
	۲۰۰۹	٪۳۸/۹	۸,۱۲۵	۲۰,۸۸۴	۳۲,۱۵۳	٪۶۴/۹۵
	۲۰۰۸	٪۳۲/۹	۷,۱۰۲	۲۱,۵۶۴	۳۳,۵۶۴	٪۶۴/۲۵
	۲۰۱۳	٪۵۹/۷	۱۴,۰۸۰	۲۳,۵۸۸	۳۶,۷۸۳	٪۶۴/۱۳
بانک ملی عرب (متعارف)	۲۰۱۲	٪۵۷/۱	۱۳,۱۴۷	۲۳,۰۲۱	۳۶,۴۳۷	٪۶۳/۱۸
	۲۰۱۱	٪۵۴/۵	۱۰,۵۸۷	۱۹,۴۲۵	۳۱,۳۵۳	٪۶۱/۹۶
	۲۰۱۰	٪۵۱/۲	۹,۰۴۰	۱۷,۶۵۴	۳۰,۹۴۳	٪۷۵/۰۵
	۲۰۰۹	٪۴۷/۷	۸,۵۰۷	۱۷,۸۱۶	۲۹,۴۱۳	٪۶۰/۵۷
	۲۰۰۸	٪۴۴/۹	۸,۹۳۳	۱۹,۸۹۹	۳۲,۳۴۹	٪۶۱/۵۱
	۲۰۱۳	٪۴۸/۹	۶,۲۰۱	۱۲,۶۸۵	۲۱,۴۶۵	٪۵۹/۱۰
بانک سرمایه‌گذاری سعودی (متعارف)	۲۰۱۲	٪۴۴/۸	۴,۰۶۹	۹,۰۸۰	۱۵,۷۵۱	٪۵۷/۶۵
	۲۰۱۱	٪۴۲/۴	۳,۰۶۴	۷,۲۳۰	۱۳,۵۸۲	٪۵۳/۲۳
	۲۰۱۰	٪۳۵/۵	۲,۹۳۱	۸,۲۶۷	۱۳,۷۳۱	٪۶۰/۲۱
	۲۰۰۹	٪۳۱/۷	۲,۵۲۰	۷,۹۴۳	۱۳,۳۷۳	٪۵۹/۴۰

نام بانک	سال	سهم درصد تسهیلات منطبق بر شریعت به کل وامها	تسهیلات منطبق بر شریعت	کل وامها	کل دارایی	سهم کل وامها به کل دارایی
بانک هلندی سعودی (متعارف)	۲۰۰۸	%۲۷/۸	۲,۱۹۱	۷,۸۸۲	۱۴,۲۹۲	%۵۵/۱۵
	۲۰۱۳	%۴۵/۳	۶,۴۸۵	۱۴,۳۰۷	۲۱,۴۵۸	%۶۶/۶۷
	۲۰۱۲	%۴۴/۸	۵,۴۱۳	۱۲,۰۷۴	۱۸,۲۶۸	%۶۶/۰۹
	۲۰۱۱	%۳۶/۶	۳,۵۶۳	۹,۹۷۶	۱۵,۲۵۳	%۶۵/۴۰
	۲۰۱۰	%۳۸/۷	۳,۶۱۳	۹,۳۴۴	۱۴,۳۶۹	%۶۵/۰۳
	۲۰۰۹	%۳۱/۸	۳,۰۵۳	۹,۶۰۶	۱۵,۷۶۳	%۶۰/۹۴
	۲۰۰۸	%۲۹/۴	۲,۹۸۲	۱۰,۱۳۸	۱۶,۳۸۳	%۶۱/۸۸
بانک الینما (اسلامی)	۲۰۱۳	%۱۰۰	۱۱,۹۸۰	۱۱,۹۸۰	۱۶,۸۰۰	%۷۱/۳۱
	۲۰۱۲	%۱۰۰	۹,۹۱۷	۹,۹۱۷	۱۴,۴۰۴	%۶۸/۸۵
	۲۰۱۱	%۱۰۰	۶,۷۳۶	۶,۷۳۶	۹,۸۰۹	%۶۸/۶۷
	۲۰۱۰	%۱۰۰	۴,۱۵۸	۴,۱۵۸	۷,۰۸۰	%۵۸/۷۳
	۲۰۰۹	%۱۰۰	۲۹۷	۲۹۷	۴,۶۱۵	%۶/۴۴
	۲۰۰۸	%۱۰۰	۶۸۵	۶۸۵	۴,۱۴۸	%۱۶/۵۱
بانک الجزیره (اسلامی)	۲۰۱۳	%۱۰۰	۹,۳۳۲	۹,۳۳۲	۱۵,۹۹۴	%۵۸/۳۵
	۲۰۱۲	%۱۰۰	۷,۹۷۳	۷,۹۷۳	۱۳,۵۴۲	%۵۸/۸۸
	۲۰۱۱	%۱۰۰	۶,۲۱۵	۶,۲۱۵	۱۰,۳۷۳	%۵۹/۹۲
	۲۰۱۰	%۱۰۰	۴,۹۸۸	۴,۹۸۸	۸,۸۰۵	%۵۶/۶۵
	۲۰۰۹	%۱۰۰	۴,۱۳۴	۴,۱۳۴	۷,۹۹۴	%۵۱/۷۱
	۲۰۰۸	%۱۰۰	۴,۰۳۵	۴,۰۳۵	۷,۳۳۹	%۵۴/۹۸
بانک البلاد (اسلامی)	۲۰۱۳	%۱۰۰	۶,۲۴۴	۶,۲۴۴	۹,۶۸۶	%۶۴/۴۶
	۲۰۱۲	%۱۰۰	۴,۸۶۸	۴,۸۶۸	۷,۹۴۱	%۶۱/۳۰
	۲۰۱۱	%۱۰۰	۳,۶۷۵	۳,۶۷۵	۷,۳۹۴	%۴۹/۷۰
	۲۰۱۰	%۱۰۰	۳,۲۷۷	۳,۲۷۷	۵,۶۳۱	%۵۸/۲۰
	۲۰۰۹	%۱۰۰	۲,۹۳۷	۲,۹۳۷	۴,۶۴۳	%۶۳/۲۶
	۲۰۰۸	%۱۰۰	۲,۲۰۷	۲,۲۰۷	۴,۲۸۱	%۵۱/۵۵

نام بانک	سال	سهم درصد تسهیلات منطبق بر شریعت به کل وام‌ها	تسهیلات منطبق بر شریعت	کل وام‌ها	کل دارایی	سهم کل وام‌ها به کل دارایی
مجموع هشت بانک متعارف	۲۰۱۳	%۵۷/۷	۱۲۹,۱۷۴	۲۲۳,۸۴۸	۳۸۲,۳۵۳	%۵۸/۵۴
	۲۰۱۲	%۵۴/۷	۱۰۹,۱۹۳	۱۹۹,۴۹۸	۳۴۹,۶۵۶	%۵۷/۰۶
	۲۰۱۱	%۵۱/۲	۸۹,۰۱۶	۱۷۳,۸۳۳	۳۱۴,۵۸۷	%۵۵/۲۶
	۲۰۱۰	%۵۴/۷	۷۲,۹۶۵	۱۵۹,۸۲۷	۲۹۶,۸۹۳	%۵۳/۸۳
	۲۰۰۹	%۴۳/۶	۶۸,۶۴۲	۱۵۷,۳۷۰	۲۸۹,۶۹۰	%۵۴/۳۲
	۲۰۰۸	%۳۹/۹	۶۴,۵۲۱	۱۶۱,۵۴۴	۲۸۱,۱۲۳	%۵۷/۴۶
مجموع چهار بانک اسلامی	۲۰۱۳	%۱۰۰	۷۷,۳۷۳	۷۷,۳۷۳	۱۱۷,۱۱۲	%۶۶/۰۷
	۲۰۱۲	%۱۰۰	۶۸,۶۰۹	۶۸,۶۰۹	۱۰۷,۱۸۹	%۶۴/۰۱
	۲۰۱۱	%۱۰۰	۵۴,۰۴۳	۵۴,۰۴۳	۸۶,۲۵۸	%۶۲/۶۵
	۲۰۱۰	%۱۰۰	۴۴,۴۴۰	۴۴,۴۴۰	۷۰,۸۰۷	%۶۲/۷۶
	۲۰۰۹	%۱۰۰	۳۷,۲۷۴	۳۷,۲۷۴	۶۲,۷۸۰	%۵۹/۳۷
	۲۰۰۸	%۱۰۰	۴۴,۴۴۱	۴۴,۴۴۱	۵۹,۳۳۴	%۷۴/۹۰
مجموع ۱۲ بانک داخلی	۲۰۱۳	%۶۸/۶	۲۰۶,۵۴۷	۳۰۱,۲۲۱	۴۹۹,۴۶۵	%۶۰/۳۱
	۲۰۱۲	%۶۶/۳	۱۷۷,۸۰۲	۲۶۸,۱۰۷	۴۵۶,۸۴۵	%۵۸/۶۹
	۲۰۱۱	%۶۲/۸	۱۴۳,۰۵۹	۲۲۷,۸۷۶	۴۰۰,۸۴۵	%۵۶/۸۵
	۲۰۱۰	%۵۷/۵	۱۱۷,۴۰۵	۲۰۴,۲۶۷	۳۶۷,۷۰۰	%۵۵/۵۵
	۲۰۰۹	%۵۴/۴	۱۰۵,۹۱۶	۱۹۴,۶۴۴	۳۵۲,۴۷۰	%۵۵/۲۲
	۲۰۰۸	%۵۲/۹	۱۰۸,۹۶۲	۲۰۵,۹۸۵	۳۴۰,۴۵۷	%۶۰/۵۰

مأخذ: [25]